

ЕТНІЧНІ ТА РЕЛІГІЙНІ МЕНШИНИ СХІДНОГО ПОХОДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

ISSN 1682-5268 (on-line); ISSN 1608-0599 (print)
Shidnij svit, 2021, No. 1, pp. 35–46
doi: <https://doi.org/10.15407/orientw2021.01.035>

UDC 297.1

PERIODICAL PRESS OF THE TATARS OF UKRAINE: ANALYSIS OF VISUAL MATERIAL

D. Brileva

PhD (History)

A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine

4, Hrushevskoho Str., Kyiv, 01001, Ukraine

diliarabrileva@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-2032-8751

This article deals with visual material published in the magazine “Duslyk” (“Friendship”). The founder and publisher of the magazine is the All-Ukrainian Tatar Cultural Center “Tughan Tel” (“Mother tongue”) located in Kyiv. The study examined images published in the magazine “Duslyk” (2011–2020). The visual material is represented mainly by photographs, and to a lesser extent by drawings. The chronological frames of the images published in the magazine “Duslyk” cover the period from the beginning of the 20th century to the present day. The images are made in pre-revolutionary, Soviet and post-Soviet styles. The collection of images in the magazine “Duslyk” includes photographs of both key figures from the new history of the Tatars and little-known people. The images show the life “remaining in Tatarstan” and separately the life of the Tatar community in Ukraine. The history of the Tatars and the Republic of Tatarstan, constructed in the magazine, is limited to the 20th century. Within it two key periods stand out: the pre-revolutionary time, characterized by the flourishing of Tatar culture, and the events of the Great Patriotic War. A significant portion of the visual material largely consists of images of ethnic costumes, traditional decoration of the Tatar dwelling, as well as feasts and Tatar cuisine, which form the visual image of the ethno-religious identity of the Tatars of Ukraine. Another category of visual material includes state symbols of the Republic of Tatarstan, as well as photographs of the First President M. Sh. Shaimiev, the current President R. N. Minnikhanov and the chairman of the Spiritual Administration of Muslims of the Republic of Tatarstan, Mufti K. I. Samighullin. This category of images, together with the views of today’s Kazan, creates a visual presence of the Republic of Tatarstan in the periodical press of the Volga Tatars of Ukraine.

Keywords: magazine “*Duslyk*”, Islam in Ukraine, Tatar diaspora in Ukraine, Republic of Tatarstan, Tatar periodical press

ПЕРІОДИЧНА ПРЕСА ТАТАР УКРАЇНИ: АНАЛІЗ ВІЗУАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

Д. С. Брильова

Вступ

На території сучасної України поволзькі татари з’явилися в середині ХІХ ст. З того часу відбулось кілька хвиль переселення. Перша хвиля припадає на кінець ХІХ ст., коли на територію України переїхали кустарні промисловці, насамперед миловари, а також торговці і представники аграрної праці. Окрім того, у той період

© 2021 D. Brileva; Published by the A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine on behalf of *The World of the Orient*. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

зростання чисельності татар на території України відбувалось також завдяки розквартируванню підрозділів татарсько-башкирської кінноти в Київському військово-му окрузі. Пізніше татари активно мігрували на шахти Донецької та Луганської областей, на будівництво Дніпрогесу. Під час Другої світової війни в Казань були евакуйовані низка промислових підприємств, які після війни були повернуті до Києва, але вже з новими працівниками з числа волзьких татар. Згідно з даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року, чисельність татар становила 73,3 тис. осіб. У національному складі населення України ця кількість припадає на 13-те місце в загальному списку національностей [Результати перепису населення]. Основні регіони з компактним проживанням поволзьких татар в Україні розташовані в Києві, Запоріжжі, Харкові, Донецькій області.

Слідом за розпадом Радянського Союзу в 1991 році в колишніх союзних республіках і в національних республіках, які входили до складу Росії, зріс рівень націоналізму. Ця тенденція не оминула й Республіку Татарстан. 30 серпня 1990 року було ухвалено Декларацію про державний суверенітет Татарської Радянської Соціалістичної Республіки, у результаті чого Татарська Автономна Радянська Соціалістична Республіка (ТАРСР) була перетворена на Татарську Радянську Соціалістичну Республіку. Пізніше, 7 лютого 1992 року, остання була перейменована в Республіку Татарстан. 30 листопада 1992 року введено в дію Конституцію Республіки Татарстан. Ці зміни, що відбувалися в країні виходу, не могли залишитись поза увагою татарської діаспори, яка проживала в Україні. Внаслідок активізації татарського населення на території України з'явилася низка громадських організацій. Серед найбільш активних варто відзначити Всеукраїнський татарський культурний центр “Туган тел” / “Рідна мова” (Київ) і Запорізький центр татарської культури “Алтын Ай” / “Золотий Півмісяць” (Запоріжжя). Разом із проведенням заходів згадані організації займалися і виданням своєї друкованої продукції. Зокрема, Київський центр із березня 2000 року займається випуском журналу “Дуслык” (“Дружба”), Запорізький центр у 1999–2005 роках видавав газету “Биги авыл”.

Щодо ступеня вивченості проблематики, то історія переселення і закріплення поволзьких татар-мусульман в Україні розглядалася М. Кирюшком [Кирюшко 2009] та Д. Брильовим [Брильов 2017]. До історії татар в Україні початку ХХ ст. звертався О. Б. Бубенок [Бубенок 2006]. Діяльність мусульманських національно-культурних товариств в Україні періоду незалежності досліджувалися С. В. Нетесою [Нетеса 2005], Всеукраїнський татарський культурний центр “Туган тел” (“Рідна мова”) і журнал “Дуслык” (“Дружба”), що видається ним, згадуються цією ж авторкою [Нетеса 2006]. Конструювання колективної пам'яті татар України, етнорелігійна ідентичність татарської діаспори України, а також ностальгія за Казанню і Татарстаном у періодичній пресі поволзьких татар України на прикладі журналу “Дуслык” вивчалися авторкою цих рядків [Брильова 2020].

Стаття має на меті вивчення візуального матеріалу, опублікованого в періодичних виданнях, що випускаються татарськими товариствами України, на прикладі журналу “Дуслык”. Який візуальний матеріал публікується в журналі? Як за допомогою зображень конструюється “своя історія” – історія татар і Татарстану? Які хронологічні рамки встановлюються для цієї історії, що конструюється? Які періоди і події з історії татар, що формується на сторінках цих видань, виділяються як ключові і чому? Як історія татар, що формується татарами України в періодичній пресі, співвідноситься з тією версією “своєї історії”, яка вибудовувалася в ті ж роки татарами, що проживали в Татарстані? Сукупність яких образів характеризує колективну ідентичність татар України? Який візуальний ряд дає змогу вибудувати зв'язок татар України з країною / регіоном виходу – Республікою Татарстан? Відповіді на ці питання уможливають доповнити наявні уявлення про актуальний стан татарської діаспори України.

Дослідження ґрунтується на аналізі візуальних матеріалів періодичних видань поволзьких татар України, зокрема електронної версії журналу “Дуслык”, видаваного в Києві Всеукраїнським татарським культурним центром “Туган тел” / “Рідна мова”.

Новизна роботи визначається поєднанням обраного підходу та джерела. Незважаючи на те що це джерело, представлене журналом “Дуслык”, раніше вже розглядалося на предмет дискурсу, що конструюється у виданні [Брильова 2020], обраний у цій статті підхід візуального аналізу дає змогу подивитися на ту ж проблему під іншим кутом. Для популярних видань візуальний матеріал може становити більшу цінність, ніж сам текст. Крім того, аналіз зображень, що публікуються в періодичній пресі, дає змогу виявити ті характеристики, які недоступні при вивченні текстового матеріалу видання. Тому ця стаття є продовженням дослідження журналу “Дуслык” [Брильова 2020]. У рамках цієї статті журнал “Дуслык” (Київ) і надалі розглядається в контексті дискурсу ностальгії (Светлана Бойм), де ностальгія розуміється як “туга за домом, якого більше немає або ніколи не було. Ностальгія – це відчуття втрати і витіснення, але водночас це також і відносини з власною фантазією. Ностальгічна любов може існувати тільки у відносинах на відстані” [Boym 2001, xiii].

Журнал “Дуслык”: голос Татарстану в Україні

Згідно з даними, наведеними на офіційному сайті Всесвітнього конгресу татар (ВКТ)¹, в Україні зареєстровано 12 татарських національно-культурних організацій: Всеукраїнський татарський культурний центр “Туган тел” (керівник Канафія Місбахетдінович Хуснутдінов), Донецький обласний татарський культурний центр (керівник Фаріда Рафіківна Хафізова), Запорізький центр татарської культури “Алтын Ай”, м. Запоріжжя (керівник Рахімя Сулейманівна Ахмерова), Товариство татарської та башкирської культур м. Одеси та області (керівник Раяль Рафаїлович Булатов), Кропивницьке міське товариство татар “Туган иль” (керівник Олег Харисович Аббязов), Культурно-просвітницьке товариство татар “Туган иль”, м. Львів (керівник Хамзя Хайруллаєвич Кашаєв), Татарський культурний центр “Чишмә” в Хрустальному (керівник Гелфія Замілівна Кабірова), Громадська організація «Київське товариство татар “Ильдаш»» (“Співвітчизник”), м. Київ (керівник Канафія Місбахетдінович Хуснутдінов), Товариство татарської культури “Агидель”, м. Миколаїв (керівник Фелікс Гаріпович Гаріпов), Донецька міська громадська організація «Товариство татарської культури “Йолдыз»» (керівник Закард’я Вахітович Надршин), Татарський культурний центр Алчевська (керівник Флюр Саярович Карачурін), Харківське міське культурно-просвітницьке товариство татар “Дуслык” (керівник Шафік Ібрагімович Баширов) [Всемирный конгресс...].

Журнал “Дуслык” (тат. “Дружба”) видається в Києві з березня 2000 року Всеукраїнським татарським культурним центром “Туган тел” / “Рідна мова”². Засновником і видавцем журналу є Всеукраїнський татарський культурний центр “Туган тел” (“Рідна мова”), розташований у Києві. Шеф-редактор видання – кандидат хімічних наук, заслужений працівник культури України та Республіки Татарстан Канафія Хуснутдінов. Журнал виходить щомісяця накладом 1500 примірників. Кількість сторінок у кожному числі журналу коливається між 40 і 50. Видання виходить з розміщенням на третій сторінці логотипом Публічного акціонерного товариства “Татнафта” ім. В. Д. Шашина³, що дає підставу припускати фінансову підтримку журналу з боку цієї організації. Слоганом видання є відомий у Республіці Татарстан вираз Мінтимера Шаймієва⁴ “Без булдырабыз!” (тат. “Ми можемо!”). Слоган наводиться татарською з перекладом російською.

Матеріали в журналі “Дуслык” виходять у рамках постійних рубрик. Видання регулярно починається з рубрики “Слово редактора”. Інформаційний контакт із Казанню і Республікою Татарстан підтримується завдяки двом рубрикам: “Вісті з РТ”

і «Вісті з ВКТ». У рубриці «Духовність» розміщуються статті релігійного змісту. У рубриці «Юридична консультація» публікуються матеріали правового характеру, що містять коментарі як до українського, так і до російського законодавств. Також регулярно виходять рубрики «Літературна сторінка», «Дитяча сторінка» з художніми творами для дорослих і дітей відповідно. Розділ «Майстер-клас» є кулінарною рубрикою, присвяченою як стравам татарської кухні, так і кухням народу світу. Окремо варто згадати рубрику «Татарський акцент», у якій виходять матеріали про татар в історичній перспективі і в сучасності. У рубриці «Традиції. Звичаї» висвітлюється традиційний уклад життя казанських татар.

У зв'язку з масштабним святкуванням 100-річчя від дня утворення ТАРСР у Республіці Татарстан у журналі також була введена рубрика «До 100-річчя ТАССР».

У журналі зустрічаються матеріали, передруковані з електронних видань, як-от «Азатлык радиосы» («Радіо Свобода»)⁵ і «Реальное время»⁶. Загалом, передрук матеріалів з інших видань на сторінках журналу «Дуслык» явище не рідкісне. Крім того, в журналі часто розміщуються твори класиків татарської поезії: Габдулли Тукая (1886–1913) і Муси Джалиля (1906–1944).

Основною мовою матеріалів є російська. На сторінках журналу публікуються також матеріали українською і татарською мовами. При цьому тексти, написані татарською мовою спеціально для журналу, містять значну кількість стилістичних, граматичних та орфографічних помилок [Брильова 2020, 42–43].

Пам'ять: який вигляд має історія татар?

Візуальний матеріал на сторінках журналу «Дуслык» представлений фотографіями і значно рідше малюнками, що ілюструють окремі статті. Нерідко авторство зображень невідоме.

У рубриці «Сторінки історії» регулярно висвітлюються історичні події та епохи з історії татар і Татарстану. Для ілюстрування конкретного періоду, що описується в текстовому матеріалі, наводяться фотографії та малюнки, які утворюють цілі візуальні ряди окремих епох / подій і «розбивають» історію в окремі серії фотографій і малюнків.

Сукупність зображень у журналі «Дуслык» різноманітна: вона включає фотографії не лише ключових постатей з нової та новітньої історії татар, але й маловідомих людей. Слід зазначити, що ці зображення виконані в різній стилістиці: дореволюційній, радянській та пострадянській.

Фотографії першого типу, дореволюційної стилістиці, представлені знімками окремих людей або груп осіб, одягнених у традиційний одяг. Зокрема, стаття, присвячена Мірхайдару Файзі⁷, ілюстрована фотографіями, зробленими незадовго до революції 1917 року. На одному зі знімків 1910 р. зображені літні батьки М. Файзі: мати з покритою головою, у вільній довгій сукні, що повністю закриває фігуру, і батько в невеликій плоскій тюбетейці, із сивою бородою з долоню завширшки. На іншому знімку – вся численна родина поета, включаючи літніх батьків. Молоді чоловіки – брати М. Файзі – майже всі в тюбетейках, на головах у молодих жінок – *калфаки*⁸, сукні, як і раніше, довгі, але мають чітко окреслений ліф [Дуслык 2020, № 9 (211), 9–11].

Радянський період історії татар також часто фігурує на сторінках журналу «Дуслык». Серед відомих татарських діячів культури радянського періоду, чиї фотографії зустрічаються у виданні, вже згаданий Муса Джалиль, Хасан Туфан⁹, Саліх Сайдашев¹⁰ та ін. Однак найчастіше на сторінках журналу з'являється одна з ключових подій радянського періоду – Друга світова війна, яка у виданні висвітлюється в «татарському контексті» – у зв'язку з участю в ній татар. Зокрема, серпневе число журналу «Дуслык» за 2020 рік у рубриці «Сторінки історії» оповідає про воїнів, загиблих разом з поетом-героєм Мусою Джалилем у серпні 1944 року – Фоаті Булатові та Галлянурі Бухараєві. Статті ілюстровані як фотографіями, так і зображеннями

картин. Фотографії “джалільців” належать до ранньорадянського стилю [Дуслык 2020, № 8 (210), 12–15]. Впізнавані фронтові фотографії Муси Джаліля з’являються і в лютневих числах журналу – у місяць народження поета. Впізнаваність цих знімків приводить до того, що навіть ті статті, які не стосуються воєнних подвигів поета, а присвячені його творчості, сприймаються в контексті війни, як, наприклад, матеріал про лібрето опери “Алтынчэч” (“Золотоволоска”) [Дуслык 2020, № 2 (204), 10–14] (іл. 1).

Аналіз зображень, що зустрічаються в журналі “Дуслык”, дає змогу з’ясувати, якою бачиться “своя історія” татарам України. Йдучи за візуальним рядом історичної тематики, можна встановити хронологічні рамки історії татар і Республіки Татарстан, що конструюється у виданні. Зокрема, історія татар, яка викладається в журналі за допомогою візуальних матеріалів, припадає на ХХ століття. При цьому в рамках ХХ століття акцент

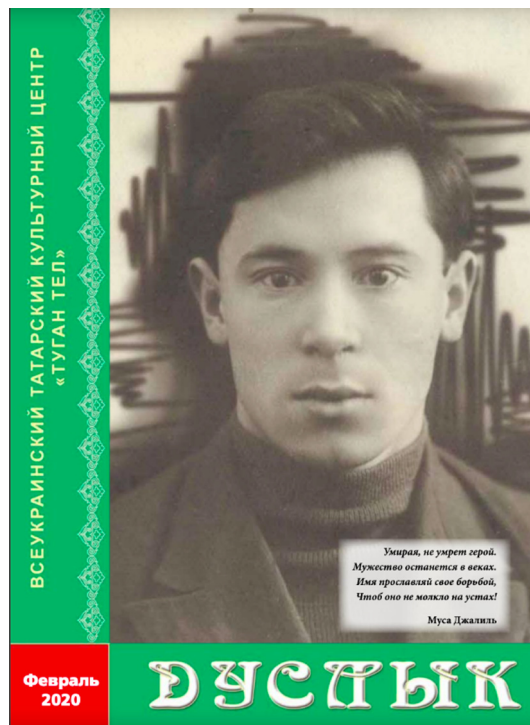
робиться на два основні періоди / події. Дореволюційні фотографічні знімки використовуються для передачі рівня татарської культури напередодні революції 1905–1907 років. Другий період формується навколо подій Другої світової війни та участі в ній татар. При цьому війна розглядається як частина історії татар. Однак і в одному, і в іншому випадках розповідається “славна історія” татар. У випадку з дореволюційними досягненнями татарської культури можна говорити про ностальгію по “татарському Ренесансу”. Цей період ідеалізується як час, коли татари ще багато в чому зберегали свою національно-релігійну ідентичність, що простежувалося і візуально завдяки традиційним предметам туалету, відбитим на фотографіях. В епізоді ж із війною візуальний матеріал використовується для створення образу героя-фронтовика.

Цікаво порівняти історію татар, що конструюється на сторінках періодичного видання татарської діаспори, з історією, яка розповідалась у татарській періодичній пресі початку ХХ ст. Зокрема, у дореволюційний період “своя історія” так само бачилася героїчною та охоплювала історію не тільки власне татар, а й усіх тюрків загалом. При цьому “славна історія” тюрко-татар ґрунтувалася як на військовій славі предків, так і на їхніх культурних досягненнях [Брилева 2020].

Якщо ж порівнювати той візуальний матеріал, який публікується в журналі “Дуслык”, з візуальним матеріалом, що видається в періодичній пресі Татарстану після розпаду Радянського Союзу, то можна побачити деякі відмінності в уявленнях про “свою історію”, що пропонується татарами в Республіці Татарстан і татарської діаспорою в Україні. Приміром, візуальний ряд історичного змісту в дитячій періодичній пресі 1990-х років, зокрема журналі “Салават күпере” (“Веселка”), свідчить про інші події, які стали ключовими для історії татар, а саме завоювання Казані Іваном Грозним у 1552 році і насильницьке хрещення татар у ХVІІІ столітті¹¹.

Національне: одяг, оздоблення будинків, кухня

Основний масив візуального матеріалу в журналі “Дуслык”, що створює ефект “національного журналу”, припадає на фотографії із зображенням національного

Іл. 1

одягу, традиційного оздоблення татарських будинків, а також татарських страв. При цьому слід зазначити розмиті межі між “національним”, етнічним і релігійним витоками. Зазвичай національний одяг у журналі “Дуслык” може розглядатися лише як ознака етнічного. Водночас на знімках, зроблених на релігійних заходах пострадянського періоду, можна побачити чоловіків у незмінних татарських тюбетейках, пошитих з оксамиту темних кольорів (переважно чорного, але також темно-синього і темно-зеленого), та жінок у національному вбранні. Зокрема, татарські жіночі сукні з оборками (“бала итэкле”), прикрашені вишивкою камзоли поверх цих суконь і традиційні ічігі, виконані в техніці шкіряної мозаїки, були обрані вокальним ансамблем “Донбасс татарлары” (“Татари Донбасу”) як наряд для виконання мунаджатів¹² з нагоди святкування релігійного свята Мавлід ан-Набі¹³. Іншими словами, національний одяг розглядається як аналог релігійного вбрання (іл. 2).

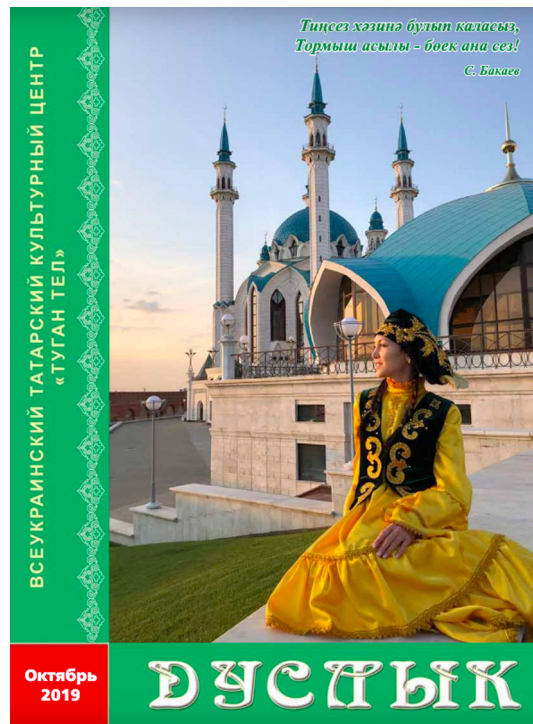
Частина фотографій, розміщених у журналі “Дуслык”, представлена знімками пострадянського періоду, на яких відображене життя татар України. Але по цих зображеннях украй складно здогадатися, що мова йде саме про татарську діаспору. Однак, незважаючи на те що, на перший погляд, ці фотографії не становлять великого інтересу і не несуть у собі будь-якого “національного навантаження”, вони дають оцінити змогу рівень інтегрованості татарської діаспори в українську спільноту.

Крім того, також зустрічаються змішані типи образів, на яких пострадянський одяг доповнюється окремими предметами туалету, що покликані свідчити про мусульманську релігійну належність людей на зображенні. Часто в ролі такої деталі виступає чоловіча тюбетейка. Такий варіант образу на сторінках журналу можна бачити на фотографіях шеф-редактора видання К. Хуснутдінова [Дуслык 2015, № 4 (146), 4, 6–7].

На сторінки журналу “Дуслык” національні костюми потрапляють і у зв’язку з розміщенням фотографій національних ансамблів татар України, які в ролі своїх сценічних образів використовують татарські національні костюми. У зв’язку з цим інтерес становить третє число видання за 2015 рік, яке було присвячене 20-річному ювілею ансамблю “Талир”.

У візуальному матеріалі вказаного числа журналу можна простежити, як змінювалися сценічні костюми ансамблю. Зокрема, на учасниках ансамблю можна бачити не тільки традиційні сукні з оборками, а й стилізовані національними орнаментами штани, водночас із збереженням прикрашених вишивкою камзолів і калфаків [Дуслык 2015, № 3 (145)]. Сценічні костюми іншого ансамблю – “Шатлык” (“Радість”) – дещо відрізняються від костюмів ансамблю “Талир” наявністю не тільки калфаків, а й білих шовкових шалей, що надягають поверх них [Дуслык 2019, № 1 (191), 20–21].

Окремо варто згадати рубрику “Майстер-клас”, на сторінках якої регулярно виходять покрокові рецепти татарських страв з ілюстраціями. Рубрику веде дружина шеф-редактора, фотографії якої в національному вбранні супроводжують розділ з рецептами [Дуслык 2015, № 3 (145), 46–47].

Іл. 2

Водночас рубрика “Духовність”, що містить матеріали, присвячені релігії, включає зображення мечетей, Корану, чоток, чоловіків, що моляться, та жінок в одязі, який регламентований нормами ісламу [Дусльк 2019, № 4 (194), 25–27], а також зображення каліграфічного написання імені пророка Мухаммада [Дусльк 2018, № 11 (189), 32].

Отже, значна частка візуального матеріалу, опублікованого в журналі “Дусльк”, припадає на зображення татарських національних костюмів, традиційного оздоблення татарського житла, а також застіль і татарської кухні. Аналіз цих зображень дає змогу встановити, що традиційні одяг, оздоблення будинків і їжа розглядаються як ознаки етнорелігійної ідентичності поволзьких татар, які проживають у Україні. При цьому релігійне в національному одязі татар України представлене в мізерній кількості і колективна ідентичність будується швидше на національному/етнічному. Водночас національні костюми можуть використовуватися і як аналог релігійного вбрання.

Перші особи Татарстану: Мінтімер Шаймієв, Рустам Мінніханов і Каміль Самігуллін

Ще одним важливим блоком візуального матеріалу є фотографії, що зображують державні символи Республіки Татарстан – державний прапор і герб, а також фотографії першого президента М. Ш. Шаймієва, чинного президента Р. Н. Мінніханова і голови Духовного управління мусульман РТ муфтія К. І. Самігулліна.

Державними символами Республіки Татарстан є прапор, герб та гімн. Прапор та герб Татарстану затверджені постановами Верховної Ради Республіки Татарстан № 1313-ХІІ від 29.11.1992 та № 1415-ХІІ від 07.02.1992 відповідно. У цей час правила використання державних прапора і герба регламентуються Законом “Про державні символи Республіки Татарстан” від 14.07.1999 № 2284.

Кольори державного прапора Республіки Татарстан – зелений, білий і червоний – фігурують в основній колірній гамі обкладинки і внутрішніх сторінок журналу. Ці ж кольори наявні і на логотипі Публічного акціонерного товариства “Татнафта” ім. В. Д. Шашина, який незмінно розміщується на третій сторінці видання. Крім того, герб і прапор Татарстану виносяться на обкладинку видання у випадках, коли число присвячується державним святкам республіки. Одним з таких чисел став листопадовий випуск журналу, присвячений святкуванню Дня Конституції Республіки Татарстан [Дусльк 2020, № 11 (213)]. Ще одним прикладом посвяти окремого номера республіканському святу варто назвати шостий випуск за 2020 рік, головною темою якого стало 100-річчя з дня утворення ТАССР [Дусльк 2020, № 6 (208)] (іл. 3).

Крім прапора і герба Республіки Татарстан, зустрічається незначна кількість зображень державних символів України, Росії, Туреччини, а також Республіки Башкортостан. Ці зображення можуть використовуватися для позначення контексту. Наприклад, у рубриці “Юридична

Іл. 3

консультація” матеріали, присвячені отриманню громадянства України і Російської Федерації, проілюстровані зображенням українського та російського паспортів [Дуслык 2019, № 12 (202), 14, 19]. Один з рідкісних прикладів наявності прапора України в журналі “Дуслык” – у статті “Україна – моя земля...” (“Україна – моя земля...”), де зображено прапори України і Республіки Татарстан [Дуслык 2018, № 9 (187), 10]. Світлину, на якій зображено главу Діянету Алі Ербаша на тлі турецького прапора, розміщено разом зі зверненням глави Діянету Турецької Республіки з нагоди настання місяця Рамадану [Дуслык 2020, № 4 (206), 8]. Матеріал, присвячений святкуванню Дня Республіки Башкортостан, включає в себе зображення герба республіки [Дуслык 2019, № 10 (200), 12]. Відносно “висока концентрація” символів Республіки Татарстан у порівнянні із зображенням державних символів як Російської Федерації, суб’єктом якої є Татарстан, так і України може бути пояснена дискурсом ностальгії, який переважає в журналі “Дуслык”.

На прикладі останнього можна простежити, у який спосіб поєднуються зображення двох президентів Республіки Татарстан. Зокрема, фотографії першого президента М. Ш. Шаймієва 1990-х років наводяться в історичному ключі, як ілюстрації до “недавньої славної історії” республіки [Дуслык 2020, № 6 (208), 10]. Водночас у журналі публікуються й недавні знімки М. Шаймієва, на яких перший президент виступає як один із чинних політиків Татарстану. М. Шаймієв може бути зображений як у тубетейці, так і (в разі більш формальних зустрічей або заходів) без неї.

Фотографії чинного Президента РТ Р. Н. Мінніханова розміщуються в окремих числах журналу. На початку року на перших же сторінках видання розміщується вітальне слово Президента. Пам’ятні дати та свята, що відзначаються в Казані, також нерідко потрапляють на сторінки журналу і при цьому супроводжуються фотографіями Р. Мінніханова. Що стосується одягу, у якому з’являється на фотографіях Президент Татарстану, то це може бути офіційний костюм або ж стриманий татарський чоловічий сюртук, практику носіння якого Р. Мінніханов привніс в останні роки [Дуслык 2020, № 10 (212), 5].

Ще однією офіційною особою Республіки Татарстан, фотографії якої регулярно з’являються на сторінках журналу “Дуслык”, є голова Духовного управління мусульман Республіки Татарстан муфтії К. І. Самігуллін. Під час відзначення релігійних свят і важливих дат у журналі публікуються офіційні звернення муфтія, які супроводжуються його фотографіями. Релігійний лідер мусульман Республіки Татарстан на фотографіях зображується в традиційному татарському одязі, куди входять висока чорна тубетейка без візерунків і камзол [Дуслык 2020, № 10 (212), 2].

Крім фотографій, що зображують державні символи Республіки Татарстан, першого президента М. Ш. Шаймієва, чинного президента Р. Н. Мінніханова та голову Духовного управління мусульман РТ муфтія К. І. Самігулліна, візуальна присутність Республіки Татарстан у періодичній пресі поволзьких татар України створюється також завдяки зображенням міста Казані. Найчастіше, як і в усьому журналі, використовуються фотографії, однак зустрічаються й малюнки з видами Казані. До цієї категорії зображень входять передусім мечеті, які відіграють роль не так релігійної споруди, як будівлі змішаного, етнорелігійного, характеру. На сторінках журналу зустрічаються мечеть Кул Шаріф, розташована в Казанському Кремлі, Азімовська мечеть з найбільш упізнаваним силуетом мінарету [Дуслык 2019, № 8 (198), 34–35]. Крім того, окремий візуальний ряд становлять пам’ятники відомим татарським діячам культури. Зокрема, у зв’язку з надзвичайно високою частотою звернення до теми Другої світової війни загалом і ролі Муси Джаліля в ній зокрема пам’ятник, встановлений поетові-герою біля підніжжя Казанського Кремля, є одним з найбільш частих зображень у журналі.

Отже, зображення державних символів Республіки Татарстан, а також фотографії перших осіб республіки разом з зображеннями міста Казані створюють у журналі “Дуслык” візуальну присутність Казані і загалом Татарстану.

Висновки

У рамках цього дослідження було проведено аналіз візуального матеріалу, опублікованого на сторінках журналу “Дуслык” (“Дружба”), який видається в Києві з березня 2000 року Всеукраїнським татарським культурним центром “Туган тел” (“Рідна мова”). Увагу було сконцентровано на візуальному матеріалі, опублікованому на сторінках журналу “Дуслык”. Вибір предмета аналізу обумовлює той факт, що в окремих випадках для популярних видань візуальний матеріал може бути чи не більш значущим, ніж друкований текст. Крім того, розгляд опублікованих у періодичній пресі українських татар фотографій дає змогу вловити ті характеристики, які недоступні для фіксації при вивченні текстового матеріалу видання. Соціальна значущість дослідження полягає в тому, що результати цієї роботи дають змогу з’ясувати ступінь інтеграції поволзьких татар у сучасне українське суспільство.

У процесі дослідження були опрацьовані зображення, опубліковані в журналі “Дуслык” в 2011–2020 рр. – числа, які знаходяться у відкритому доступі. З’ясовано, що сукупність зображень у журналі “Дуслык” різноманітна: вона включає фотографії як ключових фігур з нової історії татар, так і маловідомих людей. Було встановлено, що ці зображення виконані в різній стилістиці: дореволюційній, радянській та пострадянській. Крім того, на цих зображеннях зафіксоване як життя, “що залишилось у Татарстані”, так і окремо життя татарської громади в Україні.

Аналіз зображень у журналі “Дуслык” дав змогу встановити хронологічні рамки історії татар і Республіки Татарстан, що конструюються у виданні. Зокрема, було виявлено, що активна частина історії, що згадується, належить до ХХ століття. При цьому в рамках ХХ століття було виявлено два основні періоди. Перший з них припадає на дореволюційний час, коли татарська культура переживала розквіт. Другий період пов’язаний з подіями Другої світової війни та участю в ній татар. При спробі проведення паралелі з візуальним матеріалом, який публікується в періодичній пресі сучасного Татарстану, було встановлено, що уявлення про “свою історію”, що репрезентується татарами в Республіці Татарстан і татарською діаспорою в Україні, мають деякі відмінності. Зокрема, історія татар, яка подається першими, концентрується переважно на подіях XVI–XVIII століть – завоюванні Казані Іваном Грозним і насильницькому хрещенні татар.

Також у процесі дослідження було виявлено, що значну частку візуального матеріалу, опублікованого в журналі “Дуслык”, становлять до зображення татарських національних костюмів, традиційного оздоблення татарського житла, а також застіл і татарської кухні. Аналіз цих зображень дав змогу встановити, що традиційні одяг, оздоблення будинків і їжа розглядаються як ознаки етнорелігійної ідентичності поволзьких татар, які проживають в Україні. З’ясовано, що релігійний складник представлений у мізерній кількості і колективна ідентичність будується радше на національному / етнічному.

Крім того, аналіз візуального матеріалу дав змогу виявити окрему, третю, групу зображень, які включають у себе державні символи Республіки Татарстан, а також фотографії першого президента М. Ш. Шаймієва, чинного президента Р. Н. Мінніханова і голови Духовного управління мусульман РТ муфтія К. І. Самігулліна. Було встановлено, що ця категорія зображень, як і види сьогоденної Казані, створює візуальну присутність Республіки Татарстан у періодичній пресі поволзьких татар України.

¹ Всесвітній конгрес татар (ВКТ) – міжрегіональна громадська організація, основним напрямком діяльності якої є об'єднання татарського народу. Центр розташовується в місті Казані. Фактично існує з 1992 року [Всемирный конгресс...].

² Всеукраїнський татарський культурний центр “Туган тел” функціонує в Києві з 1998 року. Організатором і президентом Центру є заслужений працівник культури України та Республіки Татарстан Канафія Місбахетдінович Хуснутдінов. Центр забезпечує єдність і захист законних соціальних, творчих, національно-культурних інтересів громадян татарської національності, займається просвітницькою і благодійною діяльністю. У 2005 році за підтримки Президента Республіки Татарстан Рустама Мінніханова був відкритий Татарський дім. Центр підтримує дружні стосунки як з українцями, так і з представниками інших національностей, які проживають в Україні. У Татарському домі працює недільна школа, де вивчають татарську мову [Наша деятельность].

³ “Татнафта” – російська нафтова компанія зі штаб-квартирою в місті Альметьєвську (Республіка Татарстан).

⁴ Мінтімер Шаріпович Шаймієв (нар. 1937 р.) – перший Президент Республіки Татарстан (1991–2010), з 2010 р. – державний радник. У Республіці Татарстан вираз “Без булдырабыз!” (тат. “Ми можемо!”), що належить М. Шаймієву, неофіційно використовується як девіз на різних рівнях.

⁵ Інтернет-медіа “Азатлык” (“Свобода”) – також відоме як “Радио Азатлык” (повна назва – Radio Free Europe / Radio Liberty – Вільна Європа / Радіо Свобода) – служба мовлення для надання інформації у Волго-Уральській регіон, Східну і Південно-Східну Європу, Кавказ, Середню Азію і Близький Схід. Надає інформацію 25 мовами людям, що живуть у 23 країнах світу. Місія “Радио Азатлык” – просувати демократичні цінності й інститути, а також утверджувати права людини за допомогою поширення новин у країнах, де вільна преса заборонена або не створена урядом. Радіопередачі “Радио Азатлык” татарською і башкирською мовами вперше вийшли в ефір 9 грудня 1953 року. Трансляції були припинені 1 жовтня 2016 року [Азатлык турында].

⁶ Інтернет-газета “Реальное время” публікує новини Казані, Татарстану та Росії [Реальное время].

⁷ Мірхайдар Файзі (1891–1928) – татаро-башкирський драматург, поет, публіцист.

⁸ Калфак – жіночий традиційний головний убір татарок-містянок. Зазвичай прикрашався вишивкою золотими, срібними нитками або бісером. Жінки зазвичай носили його під хусткою, а потім, на початку ХХ століття, коли жінки стали відмовлятися від хіджабу, калфаки без хустки стали компромісним варіантом, який створював ілюзію покритої голови навіть за відсутності хустки.

⁹ Хасан Туфан (1900–1981) – татарський поет і прозаїк.

¹⁰ Саліх Сайдашев (1900–1954) – татарський композитор, один з основоположників татарської професійної музики.

¹¹ Brileva Diliara. Burning Kazan: Visualizing the Trauma of the Conquest of Kazan in the Children's Magazine “Salawat Küpere” (“Rainbow”) // Post-Socialist Memory in a Global Perspective: Postcolonialism, Post-transition, Post-trauma. 2020. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ruiAawjx-WY> (дата звернення: 10.01.2021).

¹² Мунаджат (тат. мөнәжәт) – традиційні релігійні піснеспіви, поширені серед татар Поволжя і Приуралля, виконуються татарською мовою.

¹³ Мавлід ан-Набі – подія народження пророка Мухаммада.

ЛІТЕРАТУРА

Азатлык турында // **Azatliq Radios1**. URL: <https://www.azatliq.org/p/4496.html> (дата звернення: 10.01.2021).

Брилев Д. “Запретный” ислам в советской Украине // **Islamology**, 2017, № 7 (2).

Брилева Д. Тарих-е милли: “своя история” в журнале “Шура” // **Islamology**, 2020, № 1 (2).

Брильова Д. С. Періодична преса поволзьких татар України: пам'ять, ідентичність, ностальгія // **Східний світ**, 2020, № 2.

Бубенок О. Б. Мусульманське населення на теренах сучасної України: особливості формування етнічного складу // **Східний світ**, 2006, № 1.

Всемирный конгресс татар. URL: <http://tatar-congress.org/ru/> (дата звернення: 10.01.2021).

Дуслык. Киев, 2011–2020. URL: <http://muftiyat.com.ua/duslik/> (дата звернення: 10.01.2021).

Кирюшко М. І. Волзькі татари в Україні: пошук національної та релігійної ідентичності // **Вісник Одеського національного університету**. Т. 14. Вип. 13: Соціологія і політичні науки. Одеса, 2009.

Наша деятельность // **Всеукраїнський татарський культурний центр “Туган тел”**. URL: <http://tatari-kiev.com/nasha-deyatelnost.html> (дата звернення: 10.01.2021).

Нетеса С. В. До питання про діяльність мусульманських національно-культурних товариств на території Незалежної України // **Східний світ**, 2005, № 2.

Нетеса С. В. Про деякі джерела і літературу щодо розробки теми “Іслам і незалежна Україна” (представники народів цієї релігії в Україні протягом 1991–2006 рр.) // **Східний світ**, 2006, № 3.

Реальное время. URL: <https://realnoevremya.ru> (дата звернення: 10.01.2021).

Результати перепису населення // **Громадська організація “Інститут політики”**. URL: <https://polityka.in.ua/tomenko/content.php?id=pc01-2003-03> (дата звернення: 10.01.2021).

Boym Svetlana. **The Future of Nostalgia**. New York, 2001.

REFERENCES

Azatlyk turynda, available at: <https://www.azatliq.org/p/4496.html> (accessed January 10, 2021). (In Tatar).

Brilev D. (2017), “‘Zapretnyy’ islam v sovetskoj Ukraine”, in *Islamology*, No. 7 (2), pp. 150–163. (In Russian).

Brileva D. (2020), “Periodychna presa povolz’kykh tatar Ukrayiny: pam’yat’, identychnist’, nostal’hiya”, in *Shidnij svit*, No. 2, pp. 37–48. (In Ukrainian).

Brileva D. (2020), “Tarikh-e milli: ‘svoya istoriya’ v zhurnale ‘Shura’”, in *Islamology*, No. 1, pp. 51–66. (In Russian).

Bubenok O. B. (2006), “Musul’manske naselennya na terenakh suchasnoyi Ukrayiny: osoblyvosti formuvannya etnichnoho skladu”, *Shidnij svit*, No. 1, pp. 25–48. (In Ukrainian).

Vsemirnyy kongress tatar, available at: <http://tatar-congress.org/ru/> (accessed January 10, 2021). (In Russian).

Duslyk (2011–2020), Kyiv, available at: <http://muftiyat.com.ua/duslik/> (accessed January 10, 2021).

Kyryushko M. I. (2009), “Volz’ki tatory v Ukrayini: poshuk natsional’noyi ta relihiynoyi identychnosti”, *Visnyk Odes’koho natsional’noho universytetu*, Vol. 14, Issue 13: Sotsiolohiya i politychni nauky, Odessa, pp. 373–381. (In Ukrainian).

“Nasha deyatelnost”, in *Vseukrainskiy tatarskiy kul’turnyy tsentr “Tugan tel”*, available at: <http://tatari-kiev.com/nasha-deyatelnost.html> (accessed January 10, 2021). (In Russian).

Netesa S. V. (2005), “Do pytannya pro diyal’nist’ musul’manskykh natsional’no-kul’turnykh tovarystv na terytoriyi Nezaleznoyi Ukrayiny”, *Shidnij svit*, No. 2, pp. 50–58. (In Ukrainian).

Netesa S. V. (2006), “Pro deyaki dzherela i literaturu shchodo rozrobky temy ‘Islam i nezalezna Ukrayina’ (predstavnyky narodiv tsiyeyi relihiyi v Ukrayini protyahom 1991–2006 rr.)”, *Shidnij svit*, No. 3, pp. 19–28. (In Ukrainian).

Real’noye vremya, available at: <https://realnoevremya.ru> (accessed January 10, 2021). (In Russian).

“Rezultaty perepysu naselennya”, in *Hromads’ka orhanizatsiya “Instytut polityky”*, available at: <https://polityka.in.ua/tomenko/content.php?id=pc01-2003-03> (accessed January 10, 2021). (In Ukrainian).

Boym S. (2001), *The Future of Nostalgia*, Basic Books, New York.

Д. С. Брильова

Періодична преса татар України: аналіз візуального матеріалу

Стаття присвячена аналізу візуального матеріалу, опублікованого в журналі “Дуслык” (“Дружба”). Засновником і видавцем журналу є Всеукраїнський татарський культурний центр “Туган тел” (“Рідна мова”), розташований у Києві. У процесі дослідження були вивчені зображення, опубліковані в журналі “Дуслык” у 2011–2020 рр. Для популярних видань візуальний матеріал може бути чи не більш значущим, ніж друкований текст, що й

обумовило вибір матеріалу, який аналізується. Крім того, аналіз опублікованих у періодичній пресі фотографій дає змогу виявити ті характеристики, які недоступні при вивченні текстового матеріалу видання. Візуальний матеріал представлений переважно фотографіями і меншою мірою – малюнками. Хронологічні рамки зображень, що публікуються в журналі “Дуслык”, охоплюють період з початку ХХ століття до сьогодення. Зображення виконані в дореволюційній, радянській і пострадянській стилістиках. Сукупність зображень у журналі “Дуслык” включає фотографії як ключових постатей з нової історії татар, так і маловідомих людей. Крім того, на цих зображеннях зафіксоване життя, “що залишилось у Татарстані”, і життя татарської громади в Україні. Історія татар і Республіки Татарстан, яка конструюється в журналі, обмежується ХХ століттям. При цьому виділяються два ключових періоди: дореволюційний час, який характеризувався розквітом татарської культури, і події Другої світової війни. Істотну частку візуального матеріалу становлять зображення національних костюмів, традиційного оздоблення татарського житла, а також застіль і татарської кухні, які формують візуальний образ етнорелігійної ідентичності татар України. Ще одна категорія візуального матеріалу включає в себе державні символи Республіки Татарстан, а також фотографії першого президента М. Ш. Шаймієва, чинного президента Р. Н. Мінніханова і голови Духовного управління мусульман РТ муфтія К. І. Самігулліна. Ця категорія зображень разом з видами сьогоденної Казані створює візуальну присутність Республіки Татарстан у періодичній пресі поволзьких татар України.

Ключові слова: іслам в Україні, Республіка Татарстан, татарська діаспора в Україні, татарська періодична преса, журнал “Дуслык”

Стаття надійшла до редакції 15.01.2021